

دشمن شناسی از منظر قرآن و نهج البلاغه

ریحانه تیموری مطلق^۱

چکیده

یکی از موضوعات مهم و مورد نیاز جامعه «دشمن شناسی» است، دشمن شناسی یعنی شناخت هر کار یا هر چیز که سد راه تعالی، صعود، تکامل و تقرب الهی انسان و جامعه است؛ بر این اساس برای هر شخص و جامعه عاقلی لازم و ضروری است که دشمن یا دشمنان خود را شناسایی کنند زیرا بدون شناخت دشمنان نمی‌توانند از اهداف آنها باخبر شوند و نمی‌توانند به مقابله و دفاع اقدام کنند، براین اساس در آموزه های وحیانی و کتب اهل بیت (علیهم السلام) در این خصوص مباحث بسیاری مطرح شده است و مسلم است که استخراج راه های دشمن شناسی از بطن قرآن و کتب اهل بیت مطلوب تر است، اما به جهت اینکه بررسی همه این کتب از حوصله این مقاله خارج است در این نوشتار فقط به بررسی دشمن شناسی در قرآن و نهج البلاغه پرداخته می شود. بر این اساس هدف اصلی از نوشتار حاضر بررسی دشمن شناسی از منظر قرآن و نهج البلاغه است، که بر اساس روش توصیفی - تحلیلی نگارش یافته است، روش انجام پژوهش از نوع کیفی است و از جمله مطالعات کتابخانه‌ای به شمار می‌رود، از جمله دستاوردهای این پژوهش می‌توان به برخی از دشمنان درونی و بیرونی و داخلی و خارجی اشاره نمود.

واژه های کلیدی: دشمن، دشمن شناسی، قرآن، نهج البلاغه.

^۱ - دانش آموخته سطح ۲، حوزه علمیه حضرت فاطمه معصومه (سلام الله علیها)، خوزستان.

مقدمه

یکی از موضوعات مهم در بعد علوم قرآنی و روایی بررسی دشمن شناسی است، منظور از دشمن شناسی یعنی شناخت اهداف و روش های دشمن و شناخت نقاط قوت و ضعف دشمن جهت واکنش در برابر او؛ در آیات بسیاری از قرآن اشاره به انواعی از دشمنان و شناخت آنها شده است، نهج البلاغه به عنوان قرآن ساعد، دربردارنده مطالب ارزشمند برای زندگی انسان در همه ابعاد است و در برخی از خطبه ها و حکمت های آن به مصادیقی از دشمنان و شناخت آنان بر اساس مستندات قرآنی حتی بحث به میان آمده است.

انسان امروز بیشتر از همیشه به فهم آموزه های قرآنی و کتب روایی اهل بیت نیاز دارد تا خود را از تاریکی های عصر تکنولوژی و پیشرفت مادی خارج نماید. انسان همان طور که برای سلامتی خود نیاز به رعایت برخی اصول غذایی و بهداشتی دارد برای درمان ماندن فکر و اندیشه نیز الهی خودنیز نیاز به ارتباط هر چه بیشتر با خدای خود دارد؛ و در این راه تبیین راههای استواری و مقابله با دشمنان خود از اهمیت ویژه ای برخوردار است. انسان در ابتدا زندگی کوچک و ساده ای داشت و دشمنان خویش را به راحتی می دید و یا ابزارهای ساده به مقابله با آنان بر می خاست و خود را از گزند آنان در امان می داشت. اما یکی از مشکلات انسان امروز عدم شناخت دشمن خویش است. در واقع دشمنان انسان با ابزارهای پیشرفته و با به کارگیری انواع روشهای جنگ روانی خود را از او مخفی داشته و در لباس دوست ضربات خود را بر او وارد می کنند.

بر این اساس بخش قابل توجهی از آیات قرآن و نهج البلاغه به مسئله دشمن شناسی اختصاص دارد و این نشان از اهمیت این مقوله مهم دارد، تا آنجا که به تعبیر قرآن، برخی از این دشمنان از ابتدای خلقت انسان به همراه او بوده اند و تا آخر هم او را رها نخواهند کرد. لذا دغدغه و ضرورت انجام موضوع در این است که از آن جا دشمن در عرصه گاه های مختلف مانند: سیاسی، اقتصادی،

فرهنگی، اجتماعی، اخلاقی، نظامی، علمی و... وارد می شود زمینه و روش های متفاوت دارد و نیاز به شناخت دشمن هست. و لذا اگر شناخته نشود آثار سوء بسیاری بر جامعه در همه این ابعاد وارد می شود، بنابراین ضروری است در این خصوص پژوهش انجام شود.

بر این اساس پیشینه نظری موضوع را می توان همزمان با نزول آیاتی از قرآن و تاریخ نگارش نهج البلاغه دانست و از نظر پیشینه تجربی در خصوص موضوع برخی مقالات و کتب مشابه عنوان وجود داشته که به علت رعایت اختصار به ذکر برخی از آنها اشاره می شود: (۱) کتاب: «دشمن شناسی» تألیف: سید امیر پورفاضلی، (۲) مقاله: دشمن شناسی نوشته جواد محدثی؛ وجه تمایز نوشتار حاضر با سایر پژوهش ها در این است که در نوشتار حاضر به بررسی دشمن شناسی از منظر قرآن و نهج البلاغه پرداخته می شود ولی در موارد فوق این امر انجام نشده است؛ اکنون سؤال اصلی پژوهش این است که دشمن شناسی از منظر قرآن و نهج البلاغه چیست؟

۱. مفهوم شناسی

در این قسمت از نوشتار به بررسی مفاهیم از ابعاد لغوی و اصطلاحی پرداخته می شود.

۱-۱. دشمن: واژه «دشمن» در لغت و در فرهنگ دینی و اصطلاح قرآنی، به معنای «عدو» و جمع آن «اعداء» به کار رفته است، مصدر آن (عدو) است به معنای تجاوز^۱؛ در «مفردات» آمده: «عدو به معنی تجاوز و منافات التیام است، آن، گاهی با قلب است که به آن عداوت و معادات گویند و گاهی در راه رفتن است که عدو (دویدن) نام دارد و گاهی در عدم رعایت عدالت در معامله است که «عدوان» گویند...»^۲ عدو به معنی دشمن، که در قلب به انسان عداوت و دشمنی دارد و در ظاهر مطابق آن رفتار می کند: همچنین در مفردات آمده است که دشمن دو جور است، یکی آن که

^۱ - قرشی، قاموس قرآن، ج ۴، ص ۳۸۰.

^۲ - راغب اصفهانی، مفردات الفاظ قرآن، واژه عدو.

عداوت دارد و به قصد دشمنی است دیگری آن که به قصد عداوت نیست بلکه او حالتی دارد که شخص از آن متأذی می شود چنان که از کار دشمن شود.^۱ در اقرب الموارد آمده: عداوت به معنی خصومت و دوری است. و اما معنای لغوی «عدو» در فرهنگ المنجد چنین آمده است: «دویدن برای جنگ، منصرف کردن و بازداشتن، ظلم و ستم کردن، از حد و اندازه گذشتن، دشمنی و خصومت ورزیدن، تجاوز و تعدی نمودن، تفرقه و دوری انداختن و...»^۲ معنای اصطلاحی «دشمن» یعنی: «آن که بدخواه دیگری است، عدو، خصم، مخالف که مقابل دوست و محب است، و دشمنی علاوه بر خصومت در عداوت به معنی کراهت و نفرت نیز آمده است».^۳

۱-۲. قرآن: واژه «قرآن» مصدر است؛ مانند: رجحان، کفران، فرقان، نقصان و...^۴ لغت شناسان درباره لفظ «قرآن» چند معنا بیان کرده اند. در این جا، به بیان دو معنا اکتفا می شود:

۱. قرآن، به معنای «جمع کردن و گردآوری»^۵ در وجه نام گذاری آن به «قرآن» گفته اند: چون قرآن جامع فواید کتاب هایی است که از سوی خدا نازل گشته (تورات، انجیل، زبور و...)، بلکه جامع فواید همه علوم می باشد؛ و بر این اساس قرآن گردآورنده علوم گذشتگان و آیندگان می باشد، اعم از علوم معنوی - که متعلق به انبیا و گذشتگان بوده است - و علوم مادی و تجربی و دنیوی.
۲. قرآن، به معنای «خواندن»؛^۶ طبق این معنا، کتاب آسمانی مسلمانان به اعتبار آن که «خواندنی» است، «قرآن» نام گرفته است.

^۱ - قرشی، قاموس قرآن، ج ۴، ص ۳۸۰.

^۲ - بندرریگی، ترجمه المنجد، ج ۱، ص ۹-۶۸۷.

^۳ - معین، فرهنگ معین، ج ۲، ص ۸-۱۵۳۷.

^۴ - ابن منظور، لسان العرب، ماده «قرأ».

^۵ - راغب اصفهانی، مفردات الفاظ قرآن، ماده قراء.

^۶ - تألیف: مرکز معارف، علوم القرآن عند المفسرین، ج ۱، ص ۲۲.

قرآن در اصطلاح: برای قرآن، تعریف های زیادی ارائه شده که هر کدام از این تعریف ها، ویژگی خاص خودش را دارد؛ از جمله: «قرآن عبارت است از کلام الهی که خداوند آن را به تدریج بر حضرت محمد(صلی الله علیه وآله)- خاتم پیامبران - به زبان عربی و لهجه ی قریش، نازل کرده است... آیه ای از آن، قرآن گفته می شود، حتی بخشی از یک آیه نیز قرآن است.»^۱

۱-۳. نهج البلاغه: کتاب «نهج البلاغه» مجموعه ای از خطبه ها، نامه ها و سخنان کوتاه یا کلمات قصار و حکیمانه حضرت علی (علیه السلام) است^۲، که در اواخر قرن چهارم توسط سید رضی گردآوری شده است^۳؛ کتاب نهج البلاغه به علت برخورداری محتوایی و بلاغت خاصی که دارد به نام های «اخ القرآن» (برادر قرآن) نیز مشهور است و نام گذاری شده است. برخی از ادیبان عرب، فصاحت و بلاغت این کتاب را ستوده اند. حضرت علی (علیه السلام) در بسیاری از خطبه ها، مردم را به انجام دستورات الهی و ترک محرمات دعوت کرده و در بخشی از نامه ها که خطاب به فرمانداران است، آنها را به رعایت حق مردم سفارش نموده است.^۴ معیار انتخاب سخنان امام علی (علیه السلام) در این کتاب فصاحت و بلاغت عنوان شده است.^۵ به همین دلیل کتاب نهج البلاغه، به معنای «راه و طریق آشکار بلاغت» نامیده شده است.^۶

۲. ضرورت دشمن شناسی در اسلام

موضوع دشمن شناسی در اسلام، از اهمیت والایی برخوردار است و از همین رو واژه «عدو» و «اعداء» که به معنی دشمن یا دشمنان هستند در حدود ۱۰۶ مرتبه در قرآن تکرار شده و آیات

^۱ - عسگری، القرآن الکریم و روایات المدرستین، ج ۱، ص ۲۶۱

^۲ - مصطفوی، «معرفی نهج البلاغه»، ص ۲۳.

^۳ - رشاد، دانشنامه امام علی، ج ۱۲، ص ۱۱

^۴ - دین پرور، «نهج البلاغه، منشور جاودان»، ص ۶۱.

^۵ - محقق عطار دی قوچانی، نهج البلاغه، ص ۴.

^۶ - دهخدا، لغت نامه، ذیل واژه «نهج»؛

صدد از بین بردن انسانیت دیگران است؛ بنابراین مشرکان از بدترین دشمنان موحدان می‌باشند. البته لازم است توجه شود که بسیاری از مشرکان به گمراهی خود توجه نداشته و با هشدار و تذکر متنبه شده به جبهه ایمان و توحید می‌آیند ولی سردمداران شرک، آگاهانه از مسیر انسانیت خارج شده‌اند و این‌گونه افراد دشمن انسانیت می‌باشند. آنان علاوه بر آن که خود حق را نمی‌پذیرند، با دسیسه، شبهه پراکنی، توطئه و هجوم نظامی مانع گسترش توحید هم می‌گردند و حکم قتال در مورد این‌گونه مشرکان است. بنابراین بر مسلمانان لازم است که با تبیین توحید و تبلیغ صحیح، مشرکان را هدایت کنند و با آن گروه از مشرکان که حق را نپذیرفته یا برای جلوگیری از رسیدن حیات توحیدی به دیگران تلاش می‌کنند، به مبارزه برخیزند و تا ریشه کن کردن شرک و چندگانة پرستی به این مبارزه الهی ادامه دهند.

۳-۲-۲-۱. اهل کتاب: یهود، نصارا و دیگر پیروان ادیان آسمانی که خود را موحد می‌دانند ولی تحریف، جعل و خرافه در دیانت آنان نفوذ کرده و گمراهشان ساخته است. آنان نیز در اثر جهل، تعصب، دنیاگرایی و عوامل دیگر در مقابل مسلمانان موضع گرفته و نه تنها خود اسلام را نمی‌پذیرند که حتی نمی‌گذارند سخن حق مسلمانان به گوش جهانیان هم برسد و برای ریشه‌کن کردن مسلمانان و حکومت‌های اسلامی به هر توطئه‌ای دست می‌یازند.

در بین اهل کتاب یهودیان گوی سبقت در دشمنی با مسلمانانِ موحد را از دیگران ربوده‌اند و از این نظر در ردیف مشرکان معاند، بلکه جلوتر از آنهایند. خداوند در قرآن می‌فرماید: «لَتَجِدَنَّ أَشَدَّ النَّاسِ عَدَاوَةً لِّلَّذِينَ آمَنُوا الْيَهُودَ وَالَّذِينَ أَشْرَكُوا»؛ هر آینه شدیدترین مردم در دشمنی با مؤمنان، یهود و مشرکان هستند». البته یهود دارای ویژگی‌ها و پندارهایی است که شناختن آنها سبب آشکار شدن

^۱ - مائده (۵)، آیه ۸۲

راز دشمنی و عداوت شدیدشان با مسلمانان موحد می‌گردد. که برخی از آنها عبارتند از : تأکید بر خدای محسوس و دیدنی و دنیا طلبی و دنیا خواهی زاید الوصف ، جعل، تحریف و کتمان، پندارهای باطل و دشمنی با مبلغان توحید و عدالت و فضیلت و

دشمن یهودی با این ویژگی ها از خود قومی لجوج، طغیانگر، دنیا طلب و خشن ساخته اند که در طول تاریخ، با پیامبران، مصلحان و موحدان در افتاده‌اند؛ زیرا آنان را سدی در برابر هوا و هوس خود دیده‌اند و این دشمنی و عداوت با وارثان پیامبران ادامه یافته است. دشمنی یهود با مسلمانان از صدر اسلام تا کنون با شدتی رو به تزاید ادامه یافته و کم بوده‌اند یهودیانی که در این مدت طولانی از عداوت و تعصب دست بر داشته باشند و اسلام را پذیرفته باشند و امروزه نیز صهیونیستها و یهودیان نژادپرست و افراطی بزرگ‌ترین دشمن مسلمانان به شمار می‌روند.^۱ نصارا و دیگر گروه‌های اهل کتاب نیز گر چه در دشمنی با مسلمانان به پایه یهود نمی‌رسند، ولی آنها نیز به خاطر پندارهای غلط، حسادت و دیگر عوامل، علم دشمنی با مسلمانان را بر افراشته در طول تاریخ اسلام بارها و بارها با مسلمانان در افتاده‌اند.

^۱ - معاونت تحقیقاتی سپاه ، جهاد در قرآن ، ص ۵۶.

نتیجه گیری

یکی از موضوعات مهم در بعد علوم قرآنی و روایی بررسی دشمن شناسی است، دشمن شناسی یعنی شناخت هر کار یا هر چیز که سد راه تعالی، صعود، تکامل و تقرب الهی انسان و جامعه است؛ بر این اساس برای هر شخص و جامعه عاقلی لازم و ضروری است که دشمن یا دشمنان خود را شناسایی کنند زیرا بدون شناخت دشمنان نمی‌توانند از اهداف آنها باخبر شوند و نمی‌توانند به مقابله و دفاع اقدام کنند، در آیات بسیاری از قرآن اشاره به انواعی از دشمنان و شناخت آنها شده است، نهج البلاغه به عنوان قرآن ساعد، دربردارنده مطالب ارزشمند برای زندگی انسان در همه ابعاد است و در برخی از خطبه‌ها و حکمت‌های آن به مصادیقی از دشمنان و شناخت آنان بر اساس مستندات قرآنی حتی بحث به میان آمده است. دغدغه و ضرورت انجام موضوع در این است که از آن جا دشمن در عرصه گاه‌های مختلف مانند: سیاسی، اقتصادی، فرهنگی، اجتماعی، اخلاقی، نظامی، علمی و... وارد می‌شود زمینه و روش‌های متفاوت دارد و نیاز به شناخت دشمن هست. و لذا اگر شناخته نشود آثار سوء بسیاری بر جامعه در همه این ابعاد وارد می‌شود، بنابراین ضروری است در این خصوص پژوهش انجام شود. دشمن، یا درونی است یا بیرونی، یا آشکار است یا پنهان، یا دشمنی خود را ابراز می‌کند یا مخفی می‌سازد، یا کوچک و کم‌اهمیت است، یا بزرگ و خطرناک، یا چهره دوست به خود می‌گیرد و یا با صراحت به میدان می‌آید.

از منظر قرآن و نهج البلاغه انواع دشمنان درونی عبارتند از: نفس اماره و شیطان. و از منظر قرآن و نهج البلاغه انواع دشمنان بیرونی عبارتند از: انواع دشمنان داخلی مانند: منافقان، شورشیان و اغتشاشگران، مجرمان و مفسدان. و انواع دشمنان خارجی نیز عبارتند از: مشکران، اهل کتاب (یعود، نصاری و...)

فهرست منابع و مآخذ

- *قرآن مجید . ترجمه محمد علی رضایی اصفهانی.
- * دشتی ، محمد ، ترجمه نهج البلاغه
۱. ابن فارس ، معجم مقاییس اللغة ، بیروت : دارالاحیاء التراث العربیه، ۱۴۰۸هـ.ق.
 ۲. ابن منظور ، محمد بن مکرم ، لسان العرب، بیروت : دارالاحیاء التراث العربیه، ۱۴۱۴هـ.ق.
 ۳. برهانیان ، عبدالحسین ، دشمن شناسی در قرآن ، تهران: مرکز تحقیقات سپاه ، ۱۳۸۳.
 ۴. دهخدا ، علی اکبر ، لغت نامه دهخدا، تهران: نشر دانشگاه ، ۱۳۷۴
 ۵. دین پرور، محمد، «نهج البلاغه، منشور جاودان»، فصلنامه پژوهش‌های نهج‌البلاغه، شماره ۲ و ۳، زمستان ۱۳۸۰ش
 ۶. راغب اصفهانی، محمد بن حسین ، مفردات راغب، قم : نشر هاجر ، ۱۳۸۵.
 ۷. رشاد، علی اکبر، دانشنامه امام علی، تهران، پژوهشگاه فرهنگ و اندیشه اسلامی، ۱۳۸۰ش
 ۸. طباطبایی، سید محمد حسین، تفسیر المیزان، تهران: انتشارات اسلامی، مترجم: محمدباقر موسوی گرمارودی، ۱۳۷۷ هـ.ش.
 ۹. طبرسی، فضل بن حسن ، مجمع البیان ، قم : نشر مکتبه النجفی مرعشی ، ۱۴۰۳هـ.ق.
 ۱۰. عطاردی قوچانی، محقق ، نهج البلاغه، تهران، بنیاد نهج البلاغه، ۱۴۱۳ق
 ۱۱. فیروزآبادی، محمد بن یعقوب، القاموس المحيط ، قاهره : نشر دارالحدیث، ۲۰۱۳
 ۱۲. قرائتی، محسن، تفسیر نور، تهران : مرکز نشر درسهای از قرآن ، چاپ یازدهم، ۱۳۸۳
 ۱۳. قرشی، علی اکبر، قاموس قرآن ، تهران : بوستان کتاب، ۱۳۸۷.
 ۱۴. مجلسی، محمد باقر، بحار الأنوار، بیروت: دار احیاء التراث العربی، ۱۴۰۷

۱۵. محمدی‌ری‌شهری، محمد، منتخب میزان الحکمه، مترجم: شیخی، حمیدرضا، تلخیص: حسینی، حمید، ناشر: مؤسسه علمی، فرهنگی دارالحدیث، قم، ۱۳۸۸
۱۶. مرکز تحقیقات اسلامی، جهاد در قرآن، تهران: نشر مرکز تحقیقات سپاه، چاپ اول، ۱۳۸۵.
۱۷. مصطفوی، سید جواد، «معرفی نهج‌البلاغه»، مشکات، شماره ۴۰۱، پاییز ۱۳۶۱ش
۱۸. معین، محمد، فرهنگ لغت معین، تهران: نشر سرایش، ۱۳۸۳
۱۹. مکارم شیرازی، ناصر، تفسیر نمونه، تهران: انتشارات دارالکتب الاسلامیه، ۱۳۷۵
۲۰. محدثی، جواد، دشمن شناسی، مجله معارف اسلامی، تهران، شماره ۶۸، ۱۳۸۶.
۲۱. نوری، میرزا حسین، مستدرک الوسائل، قم: کتب اسلامی، ۱۳۸۵.
۲۲. مطهری، مرتضی، مجموعه آثار، تهران: نشر صدرا، ۱۳۸۸.
۲۳. نجفی، محمد بن حسن، جواهرالکلام، تهران: کتب اسلامی، بی تا.